

Hatos Pál

SZEMPONTOK A CSÁNGÓKUTATÁS KULTURÁLIS KONTEXTUSAINAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

ajátos illúziótlanság jellemzi az utóbbi évtized csángó kutatását. Bár igaz, hogy a romantikus-idealizáló hozzáállás és a panaszos retorika a csángó árvaságról tovább él bizonyos napi- és hetilapok publicisztikájában, a budapesti csángó táncházak közönségének neobarokk identitás-meghatározásaiban, a magát tudományosként definiáló publikációk – főképp az 1990-es évek második harmadától — egyik fő feladatuknak éppen ezen illúziók és téveszmék leépítését tekintik. Nyilvánvaló, hogy az illúziók egy része a népi kultúra és a néprajz feladatának a magyar néprajztudomány kezdeteihez kötődő meghatározásához kapcsolható, amelyek a paraszti kultúra és életforma „örök” értékeinek felfedezésétől a nemzet eredeti lényegének megtalálását, a nemzeti megújulás programját és/vagy a társadalmi reformot remélték.¹ Az illúziók másik része ahhoz az alapvető szemléleti kerethez köthető, amely a moldvai csángókat magyarként határozza meg. James Kapaló szerint a csángóság jelenlegi identitástudati határai nincsenek még kellően felmérve – a magyar tudományos közvélemény hagyományos kategóriái: 1. az egyházi (minden moldvai katolikus magyar), 2. az etnográfiai (a népi, szokásbeli tradíciók alapján történő elhatárolás), és a 3. historikus (magyarok által benépesített települések) szemléletmód sem vezet „közelebb a csángókhoz”. Szerinte az egyes területek közösségi tudatára alapozva kellene vizsgálni a tudati szinteket.² Ha a kutató a csángók saját viszonyulását tárja föl a szomszédos településekhez, vidékekhez, ha a környező településekkel, az ott lakókkal való vallásos, gazdasági, és családi kapcsolatokról érdeklődik, akkor önmagában kirajzolódik egy „mentális térkép”. A moldvai csángó entitás fennmaradását tehát a kapcsolatok természetes dinamikája biztosítja, így az ebbe való beavatkozás – például Kapaló szerint – a magyar iskolák erőltetése az erre még fogadókészséget mutató lakosság körében – ezt az egyensúlyt bontaná meg. A Klézsén magyar iskolát alapító Hegyeli Attila is a „csupasz ideológiamentes megközelítés érdekében tartja szükségesnek a moldvai csángómagyarok identitását az általános magyar azonosságtudattal párhuzamos struktúrájuként tételező elképzelések

feladását.³ Az illúziótlanításhoz tartozik az is, hogy a moldvai csángók döntő többsége nem azt a heroikus küzdelmet folytatja nyelve és magyarsága megmaradásáért, amelyet némely magyarországi kutató látni szeretne,⁴ hanem sajnálkozás nélkül látja nyelve, a csángó tájnyelv kihalását, mert e nyelvhez néhány kivételtől eltekintve beszélők nem úgy viszonyulnak, mint önazonosságuk szimbólumához.⁵ De a törés és távolság fájdalmas belátására jut az a kutató is, aki a moldvai csángók és a magyarországi táncházások kapcsolatát vizsgálja, amelyben „gyakran naivnak, sőt nevetésesnek hat a táncházások illetve a «népi hagyományőrző adatközlők») interakciója”.⁶

Számot vetve az illúziótlanság sokszoros megnyilvánulásával, tény, hogy mind a napi- és hetilapoknak, valamint a tömegkommunikációs médiumoknak a kérdéssel kapcsolatban publicisztikája, mind a tudományos közlemények száma folyamatosan igen magas, ami azt jelzi, hogy a „csángókérdésnek” továbbra is van aktualitása, az értelmiség egy jelentős része számára továbbra is probléma, igaz, megoldatlan probléma. Tánczos Vilmos szerint elsősorban azért, mert eddig nem sikerült a Moldvában zajló asszimilációs és akkulturációs folyamatok tényleges mivoltára rávilágítani.⁷ A csángókérdés továbbélő vonzerejét illetően Tánczos három dolgot emel ki. Egyrészt, a nemzet iránt elkötelezett magyar értelmiség szemében a csángósors sorsszimbólum, a trianoni határokon túl asszimilációval fenyegetett, a határokon belül pedig demográfiai gondokkal küzdő magyarság számára a Kárpátokon túl élő testvéreinkről való lemondás önmagunk elvesztésének szimbóluma. Másrészt az a tény, hogy gyakorlatilag ez az egyetlen olyan magyar népcsoport, mely kívülrekedt a nemzeté alakulás folyamatán, s megrekedt az etnikai csoport szintjén, zavarbaejtő és nehezen elfogadható adottság a historicista módon tételezett nemzet-tudat számára. Harmadszor a moldvai magyarság archaikus, középkori gyökerű vallásos kultúrája és életformája sokak szemében a modern kor hit- és eszménynélküli társadalmát ellenpontozza, s ez az érzület ugyancsak alkalmas volt a csángó értékek mitizálására.⁸

Tánczos felsorolásához persze hozzáfűzhetünk még néhány okot, így például azt a tényt, hogy a moldvai csángókra vonatkozó kutatások valójában sohasem különültek el szaktudományos diszciplínák szerint, hanem sajátos heterogenitást mutatnak, ezért, bár a múltban többen is összefoglalták a moldvai csángókra vonatkozó ismereteinket,⁹ ezek mindig aktuális kutatási programok előtanulmányaként, historiográfiai leltárként értelmezhetők, mintsem integratív összegzésnek. Persze a csángókutatások sajátos repetitív-kompilatív mibenlétét a témát övező politikai-tudománypolitikai tényezők is erősítették: a munkák megírását és megjelenését külső okok következtében – sokszor évek, sőt nem egy esetben, mint például a Szabó T. Attila irányításával készített Csángó Nyelvatlasz esetében – évtizedek választják el egymástól; a közlések többsége elszórtnan, s nehezen hozzáférhető, kis példányszámú szakperiodikákban látott napvilágot, jelentősen lelassítva a kutatások előrevite-

lét megkönnyítő kommunikációt, ezért sok az ismétlés. A helyszíni kutatások végzésének bizonytalansága korántsem a múlté, ami miatt máig hiányzik például a moldvai levéltári, különösen az egyházi források feldolgozása és programszerű ásatások folytatása. A felsorolt okok miatt érthető, hogy monográfia eddig nem készült, nem készülhetett.

Az integratív összegzés elmaradásának másik oka, hogy Moldvában még a hagyományos néprajzi-folklorisztikai szemléletű gyűjtőmunkának is kiterjedt szerepe van. Emellett hangsúlyosan kell figyelembe venni, hogy – amint arra már többen rámutattak – egységes moldvai magyar műveltségről történeti értelemben beszélni nem lehet. Ami a heterogén kultúrájú és eredetű, különböző földrajzi viszonyok között élő moldvai magyar települések kultúrájában közös és egyre inkább egységesítő vonás, az az évszázadok szabta történelmi sorsközösség, egy olyan műveltségkörrel való kényszerű találkozás hatása, amely sem önálló fejlődést, sem a moldvai magyarság Kárpátoktól nyugatra eső igazodási pontjaihoz való kulturális alkalmazkodást nem tett lehetővé, s ezért izoláló és ebből következően konzerváló hatású volt. Ezért például a sokat és sokszor értéktartalommal emlegetett archaikusság nem saját utat jelöl, még kevésbé interetnikus érintkezés által integrált román hatás, hanem egy valaha Közép-Kelet-Európát egységesen jellemző kultúrkör kényszerűségéből fennmaradt maradványa.¹⁰ Eltűnődve egy Moldvát tárgyaló történeti alapozottságú és a regionális kölcsönhatásokra reflektáló monográfia megírásának lehetőségein, elmondható, hogy az a késő Kádár-kori magyar tudományosság nagy visszhangot kiváltó eredményének tekinthető *Erdély történetétől* gyökeresen eltérő munkamódszert kíván. Nemcsak azért, mert alapkutatások egész sorának megkezdésére is csekély a lehetőség, hanem azért is, mert a térség a kora középkortól eltekintve nem tartozott a magyar királyság hatalmának hatókörébe. Ez az egyetlen a magyarság által a középkor óta folyamatosan nagy számban lakott terület, amely mindig is kívül esett a magyar történelem legfőbb meghatározó tényezőjének tekinthető folyamatos államiságon, s ez a tényező társadalomtörténetileg legalább olyan fontos, mint a magyar nemzeti tudat kialakulásából való kimaradás. Másrészt az előzőekkel szoros okozati kapcsolatban, a moldvai magyarság a megalakuló román fejedelemségre – ismét egy korai periódust leszámítva – igazán számottevő, akár csak számarányának megfelelő kulturális hatást nem gyakorolt. S ez fokozottabban igaz az újkori román történelemre. Mindezek következtében is sajátos, – a magyarság bármilyen más népcsoportjáról kialakított viszonyulástól eltérő a moldvai magyarságnak és településföldrajzi keretének a magyar nemzettudatban való jelenléte. Ebben a tekintetben a moldvai csángók a magyar nyelvterületen egyedülállóan hangsúlyos vallási alapú önmeghatározásának nem csak az utóbbi évtizedben sokszorosan elemzett identitásuk mibenléte vagy a szakralitás kultúranropológiai vizsgálata miatt van nagy jelentősége,” hanem abból a szempontból is, hogy román ortodox közegben miért ilyen sikeres és dinamikus ez az alapvetően szegényes

liturgiájú, ahistorikus román katolicizmus. A legújabbkori moldvai katolicizmus vizsgálata a magyar kutatók részéről érthető módon problematikus, mégis az elfogulatlan elemzés társadalomtörténeti jelentőségét nehéz lenne lebecsülni. A moldvai magyarságra vonatkozó kutatások tudománytörténeti jelentőségét azontúl, hogy a kutatásterületek bármelyike (néprajz, nyelvészet, történelem jelenkutatás stb.) az általános magyar művelődéstörténeti összefüggések megértéséhez értékes és nélkülözhetetlen hozzájárulást nyújt, – épp a terület és a hozzá viszonyuló tudományos magatartások a hungarológia kereteit feszegető különleges mivolta indokolja.¹²

Az alábbiakban mintegy Tánczos elemzésének folytatásaként a moldvai csángóságra vonatkozó *tudományos* ként meghatározott érdeklődés számos ellentmondásos diskurzusjellemzőjéből egyetlen egyet, a kérdéskört övező hangsúlyos teleológiai hozzáállást igyekszem elemezni, különös tekintettel *unnak folyamatosan* ható mivoltára.

Bár Domokos Pál Péter szerint a csángók a „világ legárvább, legelfelejtettebb népcsoportja”, alighanem Szabó T. Attilának van igaza, amikor azt írja, hogy szinte egyetlen magyar népcsoport sem állt a magyar tudományosság és a nagyközönség érdeklődésének fókuszában ilyen tartósan és hosszú ideje.¹³ S valóban: a hazai közvélemény érdeklődése a magyarság e legtávolabbi csoportja iránt mintegy kétszáz évvel ezelőtt kezdődött – teljes egyidejűségben a magyar tudományosság kezdetivel. El lehet mondani, hogy a reformkorban kezdődött és a XIX–XX. században mindvégig fennállott intézményes figyelem csak az 1950-es évek végétől 1989-ig tartó háromévtizedes kényszerszünet alatt hiányzott, de főképp Kallós Zoltán munkássága révén ez az időszak is jelentős eredményekkel gazdagította a népcsoportról való tudásunkat. A kezdetek jellegzetes dokumentuma Csokonai nagy versének, a *Marosvásárhelyi gondolatoknak*, – amely különben a magyar felvilágosodás műveltségisményének is az egyik legkorábbi és legjelentősebb megfogalmazása – utolsó soraiban éppen a moldvai csángók felé tekintő kulturális missziótudata. De ez a missziótudat és teleológia határozza meg Gegő Elek 1838-ban a „A Magyar Királyi Egyetem betűivel az Academia költségein publikált” *A moldvai magyar telepekről* című munkáját is. Gegő, ez a különös sorsú magyar szerzetes¹⁴, munkáját az „Édes magyar honnak”, a „lelkem teljességéből szeretett közanyának ajánlotta”, s utazása révén a moldvai magyar rokonságot e „titkos pecsétű könyvet” a „zsibbaszó feledékenységéből” akarta kiemelni.¹⁵ Amint könyvéből kiderül, a moldvai magyarok kérdése azért is nyerhette el a „tud. ma. academia” támogatását, mert a moldvai magyarok vizsgálata a tudományos ismeretek terjedése és a nemzeti ügy iránti buzgalom összekapcsolására kiváltképp alkalmas volt. A nemzeti hagyományok „kitalálása”,¹⁶ s a nacionalizmus által indított kultúra- és intézményteremtő mozgalom különösen megfelelő tárgy volt a reformkor hazafias buzgalmának. De ugyanúgy jellemző az is, hogy a nemzeti érzéstől táplált tudományos érdeklődés a csángóság iránt akkor kezdődhetett, amikor a nemzeti tudat és hagyományok kialakítói azt ér-

zékelték, hogy a népcsoport a magyar nemzeti élet főáramától való elidegenedés útjára lépett. Ahhoz, hogy az Akadémia és folyóiratai köré gyűlt magyar értelmiség felismerje a rokont, a moldvai csángókat mint elszakadtakat kellett számbavenni. Az őst kereső és konstruáló romantikus buzgalom is igényelte a tiszta kezdetekkel szembeni lelkiismeretfurdalás érzését. Az eredet kérdése, s az ősi magyarság keresése a herderi kihívás nyomán a XIX. század nagy lélegzetű, hosszan elnyúló nemzeti programja lett s a 'keleti' magyarok közel-távolsága, a „nemzeti rokonság vonzalma” kezdettől fogva lenyűgözte a közöttük járókat. A különféle máig élő eredet-elméletek: az etelközi, a kun, a besenyő, a székely¹⁷ azonban kezdettől kapcsolódott egy cselekvési programhoz, a megmentés gondolatához. A „nemes Magyarországnak nemzeti feltüzülése reájuk is vetende ügyet, hogy főként a magyar clerus gazdag elsőbbsége csak kiemelendik lelki elhagyatásukból... a magyar clerust e' mellett, magyar nemzetiség is ébresztheti”, s a' kettő együtt azért, mert ha embereink catholicusok lenni megszűnnek, magyarságuk is oda van, mivel nem egyesült vallással egyszersmind oláhság küzé sorozódnak” – fejezte ki vágyát Petrás Ince János püspöki titkár, későbbi klézsei plébános 1841-ben Döbrentei Gábornak a borszéki fürdőekben. Döbrentei válasza is érdekes: „Ezen okból fogom fel én ügyüket...Ki tudja? Ugymint miféle díszre jöhetne elé onnan a ' magyar értelmiségnek, ha tanítás vezetné, és mivel Moldova kormánya magyar lakóit semmiképp nem tanítatja, köz keresztény szeretet és nemzetiség nyújthatna velünk segédkezést, miként e' két indulat egy kebelben nemesebben munkál, mintsem a ' csak elkülönöző felekezeti, s híve maradhat és maradjon e' mellett mindenik a magához, másika sértevése nélkül”.¹⁸ Bizonyára kimutatható elrománosodott moldvai katolikus telepek elortodoxosodása, de a román nacionalizmus=ortodoxia tétel az utóbbi másfél évszázad történéseinek fényében Moldvában sem állja meg helyét, bár a virulens és demográfiaileg egyre súlyosabb moldvai katolicizmus¹⁹ és a román nacionalizmus kapcsolatáról, valamint annak strukturális és eseti összetevőiről nem rendelkezünk kiforrott koncepciókkal. Tárgyunk szempontjából azonban fontosabb annak magyarázata, hogy miért olyan egyértelmű a csángók megmentésében (és nemcsak Döbrenteinél²⁰) a nemzeti érzelm elsőlegessége a felekezeti előtt. Kézenfekvőnek látszik egyrészt a szinte minden magyar kutató által egyöntetűen vallott magyarázat, hogy a római katolikus egyház felelőssége évszázadok óta a legnagyobb a csángók elrománosításában, de véleményem szerint volt és van ennek a jelenségnek a magyar nemzettudat egy eddig kevésbé értelmezett jellegzetességéhez is köthető magyarázati rétege. A modern nemzeti érzés genezisének vallási vonatkozásait kutató vizsgálatok a nacionalizmust vagy mint a kereszténység helyébe lépő új vallást, illetve a vallási szükségletekre válaszoló holisztikus magyarázatot²¹, vagy pedig ellenkezőleg, a szekularizáció és a modernitás társideológiáját írják le. A nacionalizmus instrumentális elméletének kritikájaként azonban egyre inkább erősödik a vallási vonatkozások hangsúlyozása. Figyelve Talal Asad érvelésére, aki szerint a

nacionalizmus vallási eredete és jellege közti viszony sokszor jut olyan ellentmondáshoz, amelyben az eredmény (a nemzet eszméjének vallásosként felfogott jellegzetességei) oksági érvennyel határozza meg a nemzet eszméjének vallásos eredetét, miközben az így univerzalizált ‘vallás’ fogalmának történetisége háttérbe szorulhat.²² Úgy gondolom, hogy a magyar nemzettudat végső soron a vallási investíció felekezetiességétől eloldott formájában fogalmazta meg saját krédóit és foglalta ebbe bele a csángókat. Az „eredet bővületében”,²³ a kezdetek tiszta állapotának időbeli elérhetetlenségét, a visszatérés lehetetlenségét a kronologikus idő szorításába került nosztalgia a térbeli távolság legyőzésével gondolja meghaladni, miközben a megmentés gesztusa a megváltás isteni művének szekularizált metaforája, amiben a megtisztulás a szenvedő tag fölé hajló nemzeti közösség jutalma lehet, amelyben nyilvánulhat a nemzet végső Jósága.²⁴ A megmentés már igen korán a csángók hazatelepítésében konkrétizálódott,²⁵ s e gondolat változatlan aktualitással élte végig a XIX. századot és XX. századot egészen a kommunista hatalomátvételig.²⁶ Az eszme népszerűségére jellemző, hogy a bukovinai székelyek 1880-as évekbeli al-dunai telepítését is „csángóakciónak” nevezték.

Nagyot ugorva az időben Domokos Pál Péter 1931-ben, Csíksomlyón megjelentetett könyve *A moldvai magyarság* a felejtés mítoszát felelevenítve szólt „nekünk magyaroknak, róluk magyarokról”. Domokos célja, amint azt könyve előszavában szenvedélyes tömörséggel kifejtette: „...tájékoztatni szeretném az olvasó magyarokat elfelejtett csángómagyar testvéreink szomorú sorsáról. Megpróbálom láttatni az ő jelenükben a székelységnek szánt jövőt. Figyelmeztetek mindenkit, hogy a mi sorsunk is a mindennél rettenetesebb csángómagyar sors lesz, ha sorainkban a szeretetlenség, egymás meg nem értése és a felekezeti ellentétek tovább nőnek.” Ebben a felhívásban már megváltozik a csángósors szimbóluma, többé már nem a nagylelkűség és a rokon *másik* megmentésének nárcisztikus metaforája, hanem önmagunk sorsának nehéz előérzetévé lesz a csángósors. Bár a csángómentő akciók a dualizmus ideje alatt sem érték el számottevő sikert, a csángósors fokozatos szimbolizációja – talán nem véletlenül – a vesztes háború és a trianoni békediktátum után erősödött fel. Domokos attitűdje és „magányos” apostolkodása új szerepet szállít a csángók révén is problematizált és újrafogalmazásra érett nemzeti öntudat számára.

Az újrafogalmazás egyik – Domokoshoz hasonlóan az erkölcsi példa teleológiaiáját markánsan előtérbe állító – képviselője Lükő Gábor volt. Lükő, aki moldvai magyarokkal foglalkozó kutatásaihoz a Gusti-féle bukaresti szociológiai iskolán keresztül jutott el, alapvetően módosította a moldvai csángók eredetével kapcsolatos addigi eredményeket, kimutatva, hogy a moldvai csángók általa moldvai magyarként meghatározott, Moldvába a XIV. században települt legrégebbi rétegét kultúrája, néprajza nem a székelységhez, hanem a szamos-tiszavölgyi magyarsághoz köti. Könyvének első kiadásában, 1936-ban a „homályos származás” problémái és az eredet- kérdés „misztikus távlatai” helyett fontosabbnak tartotta a kérdéskör

kultúrtörténeti jelentőségét, amelynek különösen a magyar és a román etnikum közös vonásainak elemzésében lehet hasznos tanulsága.²⁷ 1940-ben írt kéziratot tanulmányában²⁸ azonban a moldvai magyarság településtörténetének az 1942-ben megjelent *A magyar lélek formáiban* kifejtett,²⁹ az integráns magyar műveltség ázsiai, keleti alapvonásait bemutató igyekvő koncepciójához köthető eredeti magyarázatát adja. Lükő szerint a moldvai csángók ősei nem hivatalos, központi intézkedések következtében húzódtak ki Moldvába, de nem is azok ellenére bujdosnak el. Így a moldvai magyarok nem a Nagy Lajos korabeli magyar „birodalomépítő” politika képviselői voltak, ahogy azt egy évvel később Mikecs László – egyébként jelentős mértékben Lükő adataira támaszkodva, – de egy alább tárgyalandó, másfajta elméleti konstrukció keretén belül megfogalmazta. A moldvai csángók ősei a magyarság sajátos, az európai kultúra által elnyomott „mellérendelő életformáját” védelmezve mentek Moldvába, mivel „saját lelkük magyar törvényeit nem bírták meghamisítani.”³⁰ Az, hogy asszimilációjuk, „oláhosodásuk” előrehaladt, azt jelzi, hogy a csángók már nem látják magyarságuk célját és értelmét és így idegen célok (az ortodoxia és a katolicizmus közötti unió megvalósításában hidszerep vállalása) szolgálatába szegődnek. „Ugyanaz történt meg velük kicsiben, mint velünk itthon” – állította Lükő³¹, aki Karácsony Sándor társaslélektani koncepciója,³² valamint Györffy Istvánnak a történeti osztályok nemzeti művelődésszerményét kritizáló, a néphagyomány keleti elemeit középpontba állító elképzelései nyomán³³ fejtette ki elgondolásait a magyar lelkiségről, amelynek egységességét a „csak azonos kultúrájú (egy nyelvi, művészeti és társadalmi közösségben élő) emberek között funkcionáló logika”³⁴ teremti meg. Az ázsiai voltunkban gyökerező magyar lelkiség hajdani egységének felbomlását eredményezte az idegen (értsd: nyugat-európai) kultúrhatásoknak teret engedő magatartás. A csángóság tehát lelkiismeretvizsgálatra kell indítsa elsősorban a művelt középosztályt: „... ha a magyar középosztály elszánja magát, s megtanul tiszta magyar nyelven beszélni, többek között a moldvai csángók nyelvjárásából is meríteni fog ősi... magyar formákat, és ezzel felszabadítja a csángókat a gonosz igézet alól, megmutatva, hogy az ő magyarságuknak is van értelme.”³⁵ Lükő, némileg megelőlegezve a kortárs történetírás nacionalizmusról alkotott elmarasztaló véleményét, éles kritikával illeti a XIX. század óta a tudományosság által ígért „modern nemzeti kultúrát”, amely a hajdani egységes és sajátos magyar műveltség utolsó letéteményesét, a parasztságot is maga alá gyűrte.³⁶ Ebben az összefüggésben Lükő számára a csángóság példája is azt a kívánatos nagy átalakulást szimbolizálja, amelyben „a felső és alsó néposztály viszonya... tisztázódik számunkra, s a magyar kultúra és a magyar jövő a kettő egyesüléséből fog megszületni. (Ezt az egyesülést sem materiálisan képzeljük már el, a társadalmi osztálykülönbségek megszüntetésével, hanem a két osztály egészséges társaslelki viszonyában látjuk.)”³⁷

A nacionalizmus újrafogalmazásának igénye általában a két világháború közötti időszak szellemi életének leginkább termékeny szervező ereje volt, s e diskurzusok

leglátványosabbika, a szellemtörténet és a népiségtörténet kétévtizedes konfliktusa, a Szekfü-Mályusz vita³⁸ Mikecs László munkásságán keresztül közvetlenül is érintette a csángókutatást. Ahogy bevezetőjében írja: „a megfüledt, kivénhedt liberalizmus kipusztításában s a népiség gondolatának elterjesztésében és gyakorlati keresztülvitelében egy reformációhoz és felvilágosodáshoz mérhető nagyjelentőségű korváltást látunk... az új élet, új műveltség megépítésére a magyarság népi életének a megvalósítására”.³⁹ Mikecs a tárgyválasztás e tág körülhatárolása után azt is leírja, hogy miként határolódik el a csángókérdés régebbi megfogalmazásaitól: „Nem egy gúnynévvel illetett néprészünk megható és szívhezszóló tárgyalása e könyv lényege, hanem, amibe az beletartozik, a magyar nép legszélső, keleti pusztuló szélének kutatása”.⁴⁰ Mikecs tulajdonképp Jerney János és Carol Auner nyomán, s főképp Lükő Gábor eredményeire alapozva⁴¹ a moldvai csángóság két alapvető rétegének, a középkori településű Szamos-menti magyarság leszármazottjaként meghatározott, valamint az újkori, a XVI. századtól folyó székely kivándorlás által felduzzadt csoportjának eltérő településtörténeti magyarázatát adja. Ez a magyarázat adott lendületet a negyvenes-ötvenes évek fordulóján kezdődő kolozsvári nyelv földrajzi kutatásoknak, s szilárdította meg a moldvai magyarság eredetkérdésének a településtörténet eszközeivel feldolgozott tudományos magyarázatát.⁴² Emellett azonban háttérbe szorult az a tény, hogy Mikecs magyarázatát az a népiségtörténeti ideológia motiválta, amely művének megírása idején kapott kivételes és nagyon rövid időszakot radikális optimizmusának kifejezésére, majd diagnózisait és javaslatait a háború sodorta el, és a katasztrofális vereség írta ki a magyar történeti köztudatból. Mikecs tollát is a kritikai önismeret igénye vezette, amikor sorba vette a Kárpátokon túli magyarságra fordított erőfeszítések és tudományos vállalkozások értékét, mégis a dezilluzionáló hév végül nagyon konkrét utópiában csúcsosodott ki: „végtelen sok öntudatosító elem van a csángó kérdésben [...] a csángók egykori, középkori nagyságunk ma is élő, valóságos bizonyítékai, emlékeztető jelei, s ez ebben a tárgyban a hallatlan önbizalmat adó.”⁴³ A csángókkal való foglalkozás ezek szerint jelkép arra, hogy a jövő szellemi irányait kijelölje: „...követendő mintaképnek mai életünkben csakis a középkoreleji ifjú magyarságot választhatjuk.” Lükővel ellentétben azonban a moldvai csángók nem egy írott történelem előtti kultúraeszmény metaforái, hanem a „népi hódító telepedés természetességé.”⁴⁴ A „duzzadó erő” és a „közöségi fegyelem” birodalomépítő képe azonban nemcsak „nagynak mondott történetírónk” (értsd a Szekfü-féle) fényesre sikált újkori történetét taszítja árnyékba, hanem a múlt századi eredet- s őshazakutatások folytatásaként értelmezett „turánkodást és szittyálkodást”.⁴⁵ Mikecs Mályusz nyomán a középkort, s jövődőlő népi életünket egybekapcsoló perspektívát akar nyújtani, és így értelmezi át a csángókérdés tudományos vizsgálatának egész megelőző fejlődését: amelynek „tanulása”, hogy krónikák mondai hitétől és az eredetkérdés ködös elképzeléseitől „megérkezzen a néphez”. Könyve hozzájárulás akar lenni azokhoz a településtörténeti, nép-

nyelvi, zenefolklór, néprajzi és egyéb népiségtudományi értekezésekhez, amelyekben a Jövendő népi Magyarország élete készül”.⁴⁶ Mikecs csángó-programja tehát nem a középkorhoz való visszatérést ajánlja, nem nosztalgikus, nem az elfelejtett keresztény vagy az ősi keleti műveltség társaslélektani gyökereihez való visszatalálást propagálja, hanem a felvilágosodásra hivatkozva hirdeti meg a tudomány és a társadalomépítés egymásba kapcsolódó programját. Ebben a tekintetben a *Csángók* középkori magyarsága kelet felé irányuló győzelmes „Drang nach Osten”-jének képe tehát nemcsak Mályusz nagy vihart kavart, az „egynyelvű országról” szóló koncepcióját visszhangozza,⁴⁷ hanem a korai Mályusz által megfogalmazott társadalmi átalakulás Mikecs által reménnyel szemlélt koncepcióját is. Mályusz már 1928-ban arra figyelmeztetett, hogy „sietni kell munkájával a polgárságnak, hogy elvégezze feladatát azon idő alatt, amíg a vezetőszerpet elodázhatatlanul át kell majd adnia – a meginduló új fejlődés eredményeképp – az ipari és földműves munkásságnak [...] az értelmiségnek tehát készen kell lennie arra, hogy a hatalom nem marad örökre a kezében, de éppen az a tudat, hogy a fejlődésben csak a közbeeső láncszem, kell, hogy megacélozza akaratát és most magának követelje a vezető szerepet”⁴⁸.

Mikecs László elképzeléseit, ahogy őt magát is, elsodorta, elpusztította a háború, mégis a Mikecs által először alkalmazott módszer, a településtörténet komplex néprajzi-nyelvészeti vizsgálatai beilleszthetőek voltak a társadalmi felemelkedés szocialista ideológiájába és a nagypolitika erőterében rövid ideig a romániai lenini nemzetiségi politika demonstrálásaként a negyvenes-ötvenes évek fordulóján propaganda szempontból engedélyezett rövid életű csángó iskolák létrehozásába, s a párhuzamosan végzett nyelvészeti és folklórkutatásba. Voltak, akikben ezek az intézkedések távlatos reményeket ébresztettek: „nem kétséges – írta Faragó József 1954-ben - hogy a csángóknak minden eddigőtől eltérő, minőségileg új kulturális helyzete, a különféle művelődési intézmények megszervezése, az írástudatlanság felszámolása és a könyv mind nagyobb meg nagyobb szerepe, az anyanyelvű iskolai oktatás megteremtése és kifejlesztése, s ennek döntő eredményeként a csángó értelmiségi káderek felnövekedése: mindez az elkövetkező évtizedekben gyökeresen át fogja alakítani a moldvai magyarság művelődési helyzetét”⁴⁹.

Ma már többszörösen tudjuk, hogy a biztató kezdetet miért nem követte folytatás, s az elmúlt évtizedek kutatásai azt is valószínűsítik, hogy a nyelvi asszimiláció visszafordíthatatlanná vált. Ebben a helyzetben, amikor például a hazai radikális jobboldal vezetője egy interjúban arról beszélt, hogy be kell ismerni: a moldvai csángók véglegesen elvesztek a magyarság számára, a kutatók többsége károsnak és félrevezetőnek tartja azt az illúziót, amely a moldvai csángókat ugyanazon nemzeti diskurzus terében helyezi el, mint a határon túli magyarok többi csoportját. Cikkek és tanulmányok sora foglalkozik a népi találkozások elmaradásával, azzal a ténnyel, hogy az elzártságból kilépve, az Erdélyben vagy Magyarországon munkát vállaló

moldvai csángókat a beilleszkedés lehetetlenségéről szerzett tapasztalataik román identitásuk mind erőteljesebb konstrukciója felé lökik.⁵⁰

Az ezredforduló tehát a kétszáz éves nemzeti teleológia apályát mutatja, azonban a csángó kutatások további tartós vonzerejét két okból is prognosztizálni lehet. Egyrészt a csángó népnév által is szimbolizált, se ide, se oda nem tartozás a nemzeti azonosságtudat máig ambivalensen feldolgozott, Mohács és Trianon által szimbolizált gravaminális rétegének fontos része, de ezen túlmenően, a csángó problematika recens emberi jogi térbe kerülése azok számára is módot ad a kisebbséggel és az elnyomottal való találkozásra, akik számára a kérdés történetileg a nemzettudathoz kötődő problematikája idegen vagy elutasítandó. S mindezekon túlmenően, „keletnek megnyílt kapuja”, az elveszett szakralitás kihunyó mécsesei az egzisztenciális értelemkeresés és a személyes identitás számára mindig aktuális nosztalgia programját hordozzák.⁵¹

Jegyzetek

¹ Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest, 2001, Osiris.

² James Kapaló: Közelebb a csángókhoz. Művelődés, 1994. 3. sz., 30–31.

³ Hegyeli Attila: Hat nemzetiség egy faluban? Egy moldvai csángó falu etnikai identitásáról In: Pozsony Ferenc (szerk.): Csángósors. Moldvai csángók a változó időben. Budapest, é.n., (1999), Teleki László Alapítvány, 83. Ld. ehhez még Halász Péter tanulmányát: Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai vizsgálatához ugyanezen kötet 33–53. oldalán.

⁴ Péterbenze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp tájaind születtem...” A II. Jászberényi Csángó Fesztivál alkalmával rendezett konferencia előadásai. Jászberény, 1993, 3.

⁵ Tánzos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja. Emlékképek a moldvai csángók szerkezet nélküli kultúrájáról. In: Uő.: Keletnek megnyílt kapuja. Kolozsvár, 1996, KOM-Press, 144–146.

⁶ Tasnádi Erika: Moldvai csángók és magyar táncházások érintkezései. In: Csángósors, 175.

⁷ Tánzos Vilmos: „Én román akarok lenni”. In: Uő.: Keletnek megnyílt kapuja. 174.

⁸ Uo., 175–176.

⁹ A legteljesebb Mikecs László által nyújtott *bibliographie raisonnée* Csángók címmel megjelent monográfiája végén Bp., 1940, 330–399; Szabó T. Attila: A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története. Magyar Nyelvjárások, V. (1959); Halász Péter: Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában. Néprajzi Látóhatár, 1994. 1–2. sz., 2.

¹⁰ Az archaizmus kelet-európai értelmezéseihez ld. Miskolczy Ambrus: Az archaizmus értelmezései. Mítoszok vagy modellek 7 Hozzászólás Kósa László tanulmányához, Ethnographia, 1991. 3–4. sz.

¹¹ Magyar Zoltán: Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. Néprajzi Látóhatár, 1994. 1–2. sz., 87. Tánzos V.: i. m. 115–123., Fosztó László: Csíksomlyó és Barát. In: Csángósors, 103–111.

¹² A hungarológiában szükséges paradigmaváltás szükségességét irodalomtudományi szempontból teszi mérlegre Szegedy-Maszák Mihály: „Van ami nincs” Európai Utas 2000. 3. sz., 7–9; és Kulcsár-Szabó Ernő: Hungarológia – Hermeneutika és kulturális poétika között. In: Abloncy Balázs–Ifj Bertényi Iván–Hatos Pál–Kiss Réka (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Budapest, 2002, Books In Print, 39–52.

¹³ Szabó T. Attila: i. m., 3.

¹⁴ Ld. Zsoldos Attila: Túl a feledés határán. Gegő Elek és a moldvai magyarság kutatásának kezdete, Gegő munkájának Budapest, 1987-es reprintkiadásában 167–177.

¹⁵ Gegő E.: i. m., 2.

¹⁶ Eric Hobsbawm – Terrence Ranger: *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983, Előszó; ld. még Anthony D. Smith: *A nacionalizmus és a történelemszokások Régió* 2002. 2. sz., 24. és a 40. jegyzetet, mint a Hobsbawm által képviselt szélsőségesen instrumentalista nacionalizmusfelfogás kiegészítő kritikáját.

¹⁷ Ezek kritikai ismertetését Mikecs: i. m. 25–95; ill. Benkő Loránd: *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből.* /Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 186./, Budapest 1990, 19–22.

¹⁸ Döbrentei Gábor: *Előemléktény Tisztelendő Petrás Incze mint pusztinai magyar plébános* Moldovában az Moldvai Magyarok felől. *Tudománytár Új folyam – Hatodik év , tizenkettedik kötet* 1842, 9–10. Idézi Domokos Pál Péter: „... édes hazámnak akartam szolgálni” Budapest, 1980, Szent István Társulat, 13–18.

¹⁹ Tánzos Vilmos: *A moldvai csángók lélekszámáról.* In: *Csángósors...*, 12.

²⁰ A XIX. század egy későbbi csángó kutató katolikus papja, Imets Fülöp például a székely kivándorlásról szóló könyvének bevételét a moldvai református misszió javára ajánlotta fel: ld. Mikecs: i. m. 240.

²¹ Benedict Anderson: *Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London, 1983, Verso.

²² Talal Asad: *Religion, Nation-State, Secularism.* In: Peter van der Veer–Hartmut Lehmann (szerk.): *Nation and religion.* Princeton NJ, 1999., 178–197.

²³ Mircea Eliade: *Az eredet büvöletében,* Budapest, 2002, Carthaphilus, 93–94.

²⁴ Benedict Anderson: *The Godness of the Nation.* In: Van der Veer–Lehmann: i. m., 198.

²⁵ A telepítés gondolatát részletesen kidolgozva először Jemey János vetette fel. Ld. Mikecs: i. m. 294; ill., Hógye István: *A vármegyék pártfogása a moldovai csángók ügyében 1845-ben.* *Néprajzi Látóhatár* 1994. 1–2. sz., 69–73.

²⁶ Vincze Gábor: *Csángósors a II. világháború után.* In: *Csángósors...*, 211–216. Ld. még Seres Attila: *Moldvai csángók segélykérő levelei Bácskából.* *Archivnet* I. évf. 2. sz. III. Uő.: Bárdossy László rendelete a csángók magyar nyelvű lelki gondozása ügyében. *Archivnet* I. évf. 3 sz. A cikkek megtalálhatók a www.natar.hu/archivnet cím alatt. Ld. még uő.: „Intézkedjenek rolunk” – Moldvai csángók segélykérő levelei a Bácskából 1943-1944. In: *Közel–Múlt. Húsz történet a huszadik századból. Válogatás az ArchivNet című elektronikus folyóirat cikkeiből.* Budapest, 2002, Magyar Országos Levéltár, 1-9.

²⁷ Lükő Gábor: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolata az erdélyi magyarsággal* (Lükő Gábor művei 2.; szerk. és az utószót írta Pozsgai Péter és Heilig Balázs) Budapest, 2002, Táton. 134.

²⁸ *A moldvai csángók igazabban magyarok és székelyek* című tanulmányt Hóman Bálint felkérésére írta 1940-ben, mivel azonban azt Hóman átdolgozta, Lükő nem járult hozzá a megjelentetéshez: 1. Lükő i. m. 8. A tanulmány némileg félreérthető módon mint a szerző előszava a második kiadáshoz címmel jelent meg a Lükő életműsorozat idézett kötetében: Lükő: *A moldvai csángók...* 15–24.

²⁹ Lükő Gábor: *A magyar lélek formái,* Budapest, 1942, Exodus.

³⁰ Lükő: *A moldvai csángók...*, 18–19

³¹ Uo.: 22–23.

³² L. ehhez Selmeczi László utószavát *A magyar lélek formái* 1987-es reprint kiadásában, ill., Tánzos Vilmos: *Az archetipális mítoszelmélet – avagy a népi kultúra elfelejtett szimbolikus nyelvéről.* In: *Tűzsihó. írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére.* Szerk. Pozsgai Péter, Budapest, 1999, 567–590. ill Uő: *A magyar lélek formái* 2001 évi kiadásához írt utószavát.

³³ Györffy István: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés,* Budapest, 1939, L. még Kósa L. i. m. 166.

³⁴ Lükő : *A magyar lélek...*, 302.

³⁵ Lükő: *A moldvai csángók...*, 24.

³⁶ Lükő: *A magyar lélek...*, 138.

³⁷ Uo.: 154.

³⁸ A vita historiográfiai tétjeiről ld. Steven Bela Vardy: *Modern Hungarian Historiography*. New York, 1976. A közelmúltból pedig Erős Vilmos: *A Szekfű Mályusz vita*. Debrecen, 2000, Csokonai.

³⁹ Mikecs: i. m., 6–7.

⁴⁰ Uo.: 13.

⁴¹ Jerney János: *Keleti utazása a 'Magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845*. I-II. köt. Pest, 1851; Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlata*. Temesvár, 1908.; Lükő Gábor: *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolata az erdélyi magyarsággal*. Budapest, 1936.

⁴² Szabó T. Attila–Gálffy Mózes–Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*. Budapest, 1991, ELTE. Benda Kálmán: *A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században*. In: uő: (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár* Budapest, 1989, Magyarágkutató Intézet; Benkő Loránd: i. m.

⁴³ Mikecs: i. m. 318–319.

⁴⁴ Mikecs: i. m. 81.

⁴⁵ Uo. 320.

⁴⁶ Uo. 325.

⁴⁷ Mályusz Elemér: *A középkori nemzetiségi politika I–II. Századok*, 73. évf., 1939, 257–294, 385–448; Uő.: *Az egynyelvű ország. Századok*, 75. évf., 1941, 113–139. Ld. még Erős V: i. m. 103–124.

⁴⁸ Mályusz Elemér: *Értelmiségünk és a neonacionalizmus*. Napkelet, 6. évf., 1928, V. kötet, 294–295.

⁴⁹ Faragó József–Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Bukarest, 1954, 15–16. Hasonló retorikájú: Kovács György: *A szabadság útján*. Bukarest, 1951.

⁵⁰ Tánzos Vilmos: „Én román akarok lenni” In: uő.: i. m.; Hegyeli Attila: „Mint a gomba ide benőtek...” In: *Csángósors...*, 163–173.

⁵¹ „Az a bizonyos keleti kapu még nem zárult le előttünk végképp. Sokan vagyunk még „magyarok”, akik újra és újra átkelünk rajta, s ott kint a Kárpátoktól keletre futó folyók völgyeit járva, valamikori önmagunkban keresünk valamit tétova bolyongással, valamit, amit itt bent a hegyek között már örökre elvesztettünk” Tánzos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja* i. m. 173. Ld. ehhez Viktor E. Franki: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben* Budapest, 1996, Kötet.